

משפט אייכמן בעיני קטגוריו

דוד הדר

[א]

עתה, לאחר שחלפו למעלה מחמש שנים מלכידתו, שפיטתו והוצאתו להורג של אדולף אייכמן, ניתן להעריך במידת-מה את משמעותו של המשפט מתוך מבט לאחור.

המשפט עצמו, הנסיבות הדרמטיות שהביאו לעריכתו ותוצאותיו, היקנו לו כידוע הד עצום ויצרו ספרות שלמה מלווה פולמוס חריף, שנגע בעצם השואה ושוורשיה. טבעי אפוא העניין, אשר עורר הספר על משפט אייכמן, שמחברו הוא מר גדעון האוזנר, התובע באותו משפט¹.

חוקר השואה ימצא בספר זה לא מעט ממה שנראה לו כי ראוי להסתייג ממנו, במיוחד במה שנוגע לפרשנות ההיסטורית הכלולה בו. מאידך עשוי גם המשפטן המקצועי לטעון, שהדרך בה בחר האוזנר לנהל את המשפט, ושאותה הוא מסביר בהרחבה בספרו, חרגה במידה רבה מכללי הטיעון המקובלים של התובע, שמטרה אחת לנגד עיניו: הרשעתו והענשתו של הנאשם.

אך מעל לטענות אלה מבליט המחבר את משמעותו ההיסטורית והציבורית של המשפט ואת הנימוקים להצדקת תפיסתו, בהדגישו את ייחודו של אירוע זה לעומת דומים לו בעבר ובהווה. אמת היא, שכבר בעת הבאתו של אייכמן לדין בישראל, במאי 1960, החלה להשתרר, בעיקר בציבור הלא יהודי ברחבי התבל, ההרגשה שהחשבון הגדול עם פשעי הנאצים כבר נתמצה ברובו; שלאחר שנערכו מספר רב של משפטים סמוך לסיומה של מלחמת העולם השנייה, בהם הובאו לדין ראשי המשטר ועושי דבריו הבולטים ביותר, הגיעה העת להשקיף על מעללי הרייך השלישי כאילו מתוך פרספקטיבה היסטורית טהורה על כל המשתמע מהם.

במדינת ישראל גרמו נסיבות היסטוריות, כמו המאבק נגד השלטון הבריטי, מלחמת השחרור וראשית ימיה של המדינה, לכך שזכר השואה הודח לא מעט לקרן זוית, במיוחד בעיני הדור הצעיר בארץ, והוצג אף בראי עקום של העמדת יהודי הגולה "שהלכו כצאן לטבח" לעומת יהודי א"י שלחמו מלחמת גיבורים.

מול שתי סכנות אלה, בא משפט אייכמן לגולל את פרשת השואה מכל צדדיה, הרחק מעבר למכרה הבלתי אמצעית של נתינת הדין והענשה.

עלינו לזכור שבמשפטים המרובים נגד הפושעים הנאציים שקדמו לזה שנערך בירושלים, הייתה השמדת היהודים רק חוליה אחת במסכת הזוועות שהועלתה לנגד עיני דעת-הקהל הבין-לאומית, לעומת זאת העמיד משפט אייכמן במרכזו את מה שעוללו הנאצים ליהודים, בחשפו את פעולות מנגנון ההשמדה הנאצי בכל אימתן. העובדות שנתגלו במשפט אייכמן הוכיחו כמו כן לעיני העולם עד כמה נמנעו ממשלות בנות הברית להחליף לעזרת קורבנות הנאצים תוך התעלמות מהצעות לעזרה והצלחה שהוגשו להן ע"י המוסדות היהודיים המוסמכים.

גם במישור היהודי הפנימי, היה למשפט השפעה מרחיקת לכת, במיוחד על הדור שגדל בארץ ושפג לתוכו לא מעט מושגים מסולפים על השואה.

¹ Gideon Hausner, Justice in Jerusalem. Harper and Row, New York 1966, 528pp.

יסודות אי-ההבנה והזרות כלפי התנהגותה של יהדות אירופה הכבושה, שנערמו במשך השנים בקרב הנוער בארץ, אף אם לא סולקו כליל, פינו את מקומם להבחנה ולתפיסה מעמיקה יותר, שאין מקום לגזרה שווה בין עמידת היישוב היהודי במאבקו על עצמאותו המדינית מול ממשלת המנדט והעולם הערבי, ולבין עמידתם של יהודי ארצות הכיבוש הנאצי, שהיו נתונים לשליטתו של מנגנון דיכוי אדיר.

[ב]

תוצאות המשפט ודאי לא היו מושגות אילו הייתה התביעה מצטמצמת רק באותם הנוהלים שהיו מבייחיים את הרשעתו והענשתו של הצורר. בספרו עומד מר האוזנר בפרוטרוט על דרך פעולתו הבלתי שגרתית בה ניהל את התביעה, ומוכיח שבכל זאת לא גרמה דרכו זו אף פעם לפגיעה בכללי הדין, או לנטילת האפשרות מהנאשם ומסנגורו להרצות את טענותיהם במלואן ולהעלות את כל מה שהיה בידם כדי לשכנע את בית המשפט בכיוון הרצוי להם.

כדי להשיג את הפסק-דין הרצוי לה לא הייתה התביעה, כמובן, זקוקה כלל לאותו חלק של המשפט שריתק במיוחד את תשומת לבו של הציבור – כלומר לשורה הארוכה של עדויות. לרוב העדים לא היה כל מגע עם אייכמן במישרין, וכמה מהם העידו על פעילותו בגרמניה ובאוסטריה, שעם כל החשיבות שבדבר, לא היה לכך קשר ישיר עם הפשע הנורא העיקרי, חלקו הפעיל "בפתרון הסופי". אך דווקא בכך היא השקיעה, לדברי מר האוזנר לא פחות מאמצים מאשר בטיפול באלפי המסמכים שעלה בידה לרכז.

הופעתם של עדים אלה, היא אשר סייעה לתביעה במגמתה להרחיב את יריעת המשפט הרחק מעבר למטרה מוגדרת של עשיית דין גרידא. רק שורת העדים, בסיפוריהם מלאי הזוועה, יכלו לגלם לעיני ולאוזני הקהל העולמי למה גרמה הניירת האינסופית, הכתובה בלשון בירוקראטית-שגרתית, המודפסת במכונת-הכתיבה, בלשכתו של אייכמן. אך השגת מטרה זו, לה מוקדם לא מעט בספרו של האוזנר, נשאה בתוכה גם לא מעט מן הפרובלמטיקה שהועלתה במשפט עצמו.

המחבר אינו מעלים בפנינו את הדילמה שבפניה הועמד. הוא מזכיר בספרו שיחה, שהייתה לו עם יצחק צוקרמן וצביה לובטקין בעת הכנתו את המשפט:

"מה תאמר על היודנראטים" שאלני יצחק... הוא עוד זכר את המאבק המר הפנימי. "זה יהיה משפט הרוצח ולא של קורבנותיו", עניתי. "אך לא תוכל להתעלם מהבעיה", אמר צביה... "לא", עניתי. את אשר נעלה, תהיה זאת האמת ללא כחל ושרק". "זה טוב", אמר יצחק. "צריך לומר את האמת כולה" (ע' 295).

אמנם לא הפך מר האוזנר את משפטו של הרוצח למשפט של קרבנותיו, אך הוא לא השתמט מלנגוע בבעיה הכאובה של ההתנהגות היהודית מול מסע ההשמדה הנאצי. כה, למשל, שאל הוא את העד ד"ר משה בייסקי בזו הלשון:

"הייתם חמשה-עשר אלף אסירים מול עשרות ולו אף מאות שוטרים. למה לא תקפתם אותם? מדוע לא התקוממתם?" (ע' 176).

בכך הועלה במשפט היסוד הפרובלמאטי, שלא היה בו כל נגיעה למעשיו של הנאשם שעמד לדין.

יש לציין, שמר האוזנר מקדיש בספרו מקום רב לפרשה זו, והוא מביא שפע של חומר, חלקו בהצהרות העדים במשפט, כדי להרוס תמונה חד-צדדית, שהשתרשה ביחס לרפיון התגובה היהודית כלפי השלטון הנאצי. במיוחד יש בו לא מעט כדי לסתור את האגדה על חלוקה פשטנית ואף מעוותת בין מנהיגי הציבור היהודי "ששיתפו פעולה" עם הנאצים, לעומת אלה שעמדו על נפשם. הוא גם קובע בבחירות את העובדה, שהיהודים לא היו כלל היחידים שעמדו אין אונים מול מנגנון הרצח האדיר של המשטר הנאצי, שהשתמש הן באמצעי דיכוי ברוטאליים והן בערמה ובאחיזת עיניים שהוליכו שולל את קורבנותיהם, והללו נאחזו לא פעם בכל אשליה באין להם כל מוצא אחר.

מר האוזנר נמנע בפירוש מלהיכנס בפולמוס עם ספרה הידוע של חנה ארנדט "Eichmann in Jerusalem", אך מורגש בו ההד של ספרה אשר כידוע העלה במלוא החריפות את אותן השאלות הנוקבות ביחס לעמידה היהודית תחת המשטר הנאצי, שכלפיהן אין בשום פנים למצוא תשובה פסקנית.

[ג]

ביחס למטרה העיקרית של המשפט, והיא הצגת הפשעים שביצעו הנאצים כלפי העם היהודי במלוא חומרתם, תוך חשיפה מלאה של חלקו של אייכמן בהם, אפשר לומר שאמנם היה בידי התביעה לפזר אי-הבנות רבות, שנבעו לא מעט מהעובדה שאייכמן מעולם לא נמנה על הצמרת של המפלגה ושל המשטר הנאצי, שמו היה ידוע אך למעטים ודרגתו בהיררכיה של האס-אס הייתה נמוכה באופן יחסי, ובעיקר לעולם לא בא בסוד החוג המקורבים ל"מנהיג". גם עתה יש אולי מקום לשאלה, אם במשפט בעל אופי היסטורי מובהק, בו נתבעה הנאציות לתת את דינה על אשר עוללה ליהודים בלבד, או בעיקר, תוך הבלטת פשע זה כדבר חורג מעבר לכל המקובל וידוע בדברי הימים, היה אייכמן הדמות ההולמת מעמד מסוג זה, שמר האוזנר ידע לתת לו ביטוי כה מרשים. אך יש לציין, שזוהי שאלה תאורטית בלבד, היות וכנראה אין עוד בחיים איש מבין המנהיגות הנאצית או במנגנון הגסטאפו שעלה עליו מבחינה פורמלית גרידא, ואם עוד ישנו, לא ניתן היה להעמידו לדין בפני המשפט הישראלי.

מר האוזנר מתאר בספרו בהרחבה את פעולות העיקוב אחר אייכמן מאז היעלמו בסוף מלחמת העולם השנייה, את תפיסתו והבאתו לישראל בנסיבות דראמטיות, את הפולמוס הרב בדעת הקהל הבין-לאומית על זכותה של ישראל לשפטו ואת משבר היחסים בין ישראל וארגונייה. אף במשפט עצמו העלתה הסנגוריה את טענותיה נגד חוקיות המשפט שלא קדם לו מעצר של הנאשם כדין, ועל התביעה הוטל התפקיד להאחז "בתקדימים" שאמנם הדבר ניתן להתיישב עם עשיית צדק ומשפט. אך כל אלה הלכו והחווירו במהלך המשפט, נוכח עומס הראיות שהובאו על חלקו האמיתי של אייכמן בביצוע "הפתרון הסופי". למעשה הוכח כאן, שחלקה של שכבת הטכנוקרטים הנאצים, ששמשם לא נודע בזמנו לציבור הרחב, שאייכמן הוא אחד מנציגיה המובהקים ביותר, לא נפל אף במשהו בפשע ההשמדה מזו של המנהיגות הפוליטית, אלא אולי אף עולה עליה.

ללא הזדהות מוחלטת עם אותה המשימה הנפשעת, ללא מסירות קנאית לבצעה עד תום, תוך מאמץ ארגוני מסועף שהיה מלווה גיוס מלא של כל משאבי הממלכה הנאצית האדירה, לעולם

לא הייתה המטרה לכלות את היהודים ברחבי אירופה מושגת בהיקפה האיום ובתקופה קצרה יחסית של פחות מארבע שנים. מתוך שפע התייעוד שהובא במשפט, שמקצתו גם הודגם בספרו של האוזנר, נתגלה שאייכמן לא זו בלבד שלא היה "בורג קטן" במכונת הרצח הנאצית, אלא הוא שנמצא בתוך מרכז העצבים שלה. עליו הוטלה אולי האחריות העיקרית, שגלגליה יסובו ללא הרף ושלא יקרה לה אף התקלה הזעירה ביותר תוך מהלכיה. וכפי שמראה המחבר בתארו את מסלול עלייתו של אייכמן בנתיב השרות הנאצי, לא היה זה מקרה כלל, שאיש מסוגו נבחר לנצח על ביצוע אותה המשימה הנוראה. כי קשה היה למצוא איש כמוהו שנשא בתוכו את המטען הנפשי הדרוש והיה מצוייד באותן תכונות "יקרות המציאות" של ביורוקראט מוכשר מלא ויוזמה שהוא גם "מאוהב" בתפקידו המוטל עליו.

אמנם בולטת בספרו של מר האוזנר המגמה להציג את אייכמן גם כמי שהייתה לו השפעה על עצם קביעת המדיניות האנטי-יהודית על כל שלביה, ולא רק כמי שהשקיע כשרון כה מעולה בביצועה, החל מתפקידו באוסטריה בגירושם האכזרי של יהודיה, בשנת 1938, ועד לפעילותו בחיסולה של מרבית יהדות הונגריה; אך נדמה לנו שהמקורות שעליהם מסתמך המחבר כדי לבסס הנחתו זו, אף אם אין כלל לבטל אותן, זקוקות עוד לבדיקה וליבון נוספים.²

[ד]

מר האוזנר לא מסתפק בספרו בתאור הסוגיות שהיו קשורות למשפט עצמו, לתפקידו שלו ושל עוזריו בהכנתו בו. הוא משלב בו לא מעט חוויות מהתנהגותו של אייכמן כלפי מי שבאו עמו במגע מיום שהובא לארץ ועד להוצאתו להורג, בין אם התרחשו באולם בית-המשפט או מחוצה לו. בחלקן הרב הן כבר ידועות לקורא הישראלי, אך בצירופן הן נותנות תמונה נאמנה ומוחשית מדמותו של הצורר.

כדרכו בניהול התביעה במשפט הוא מרחיב גם בספרו את היריעה מעבר לנושא המוגדר, שנידון בו, ומנסה לעמוד על הרקע ההיסטורי שהביא לאותה מסכת אימים שעמדה במרכזו. נראה לנו שחלקים אלה בספרו, אף אם אין לבטל את חשיבותם כלל וכלל³, עשויים בטבעם לשמש נושא לחילוקי דעות, ובמיוחד לאור גישתו הפסקנית לפעמים של הכותב, שלא תמיד נראית כמבוססת דייה. כך למשל משלב המחבר סקירה דחוקה על הרקע בהיסטוריה הגרמנית שהביא לעליית הנאצים לשלטון, והיא שרירותית מדי בבחירת המקורות ואף מכילה כמה אי-דיוקים. לדבר זה אולי אין חשיבות מיוחדת לאור העובדה שהמחבר אינו היסטוריון מקצועי, ולא לפי אמת מידה זו יש להעריך את ספרו. אך מר האוזנר אינו מעלים את מגמתו הכללית, בהביעו בסוף ספרו ספקות רציניים ביציבותה של הדמוקרטיה בגרמניה המערבית. אמנם אפשר להסכים כמובן לקביעתו שעצם העובדה שהשואה מקורה במשטר הנאצי-גרמני אינה מקרית ויש למצוא לכך הסברים בתולדותיה של האומה הגרמנית. אף נכון הוא שכל אות של תחיית הלאומנות הגרמנית נושא עמו סכנות משלו וחייבת להיות מקור חרדה, אף אם אין להניח שתיתכן חזרה על העבר לאור הנסיבות

² במיוחד יש לציין בקשר לכך את מסמך ססן (Sassen) בו עושה מר האוזנר שימוש רב בספרו. יש להצטער שמקור חשוב זה לא נפתח עדיין מסיבות בלתי מובנות, בפני החוקרים. ויש לקוות שהדבר יבוא על תיקונו במהרה.
³ ראוי לציין, שהמחבר הסתייע באחד המקורות החשובים, שזורקים לראשונה אור על מדיניותן של בנות הברית ביחס להשמדת יהדות אירופה, החושפים את המניעים לאזלת היד שגילו בהצלת קורבנות השואה. אלה הן התעודות הדיפלומטיות של ארה"ב בימי מלחמת העולם השנייה.

ההיסטוריות המשתנות. אך אוסר להתעלם גם מכך שהכוחות הפועלים היום להגנה על המשטר הדמוקראטי בגרמניה חזקים ומורשים הפעם לאין ערוך לעומת התקופה של הרפובליקה בוויימאר. כן נראה לנו דווקא שלאור ערכו המחנך של משפט אייכמאן והתעוררות תודעת השואה בצדו, שאותה מדגיש המחבר בצדק בספרו, אסור להגביל את הלקח הנובע ממנה לגרמניה, כאילו הסכנות לקיום היהודי בימינו מקורם בגרמניה ובגרמנים בלבד.

הנה רק באחרונה היינו עדים לתחושת חרדה גדולה שזעזעה את העם היהודי כולו נוכח הסכנה לקיומה של מדינת ישראל – תחושה שנבעה בעיקר מזכר השואה ורישומה הרענן עדיין בלבבות, שהמשפט והאופן בו ניהל אותו מר האוזנר, כה השכילו להעמיקו. וכן אין זה מקרה בלבד שהמעצמה הראשית והכוחות הנלווים אליה, שקמו לסייע למדינות ערב במזימת ההשמדה, לא זו בלבד שלא נרתעו מלסלף באופן שיטתית של העובדה שהיהודים היו קורבנותיה הראשיים מצד אחד, אלא שלא נתקררה דעתם עד שנדרדרו לניסיון להעמיד את מדינת ישראל על דרגה אחת עם המשטר הנאצי.

נראה לנו שבכך ערכו המכריע של הספר של ד"ר האוזנר – ויהיה אשר יהיה יחס הקורא לפרטים השונים שבו – שהוא בא בימים אלה דווקא להעמיד באור נכון את משמעותה האמיתית של השואה מול מסע משווע של סילופים.